

الرحمن الرحيم

دانشگاه یزد
دانشکدهٔ زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه
برای دریافت درجهٔ کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی

نقد زیبایی‌شناسانهٔ دیوان واله اصفهانی

استاد راهنما
دکتر سید محمود الهام‌بخش

استاد مشاور
دکتر مهدی ملک ثابت

پژوهش و نگارش
الهام مستأجران

اسفند ۱۳۹۲

تقدیم به

مدر و مادر همیشه خوبم؛

آنان که وجودم برایشان همه رنج بود و وجودشان برایم همه مهر. مویشان سپیدی گرفت تا رویم سپید بماند. آنان که فروغ
نخایشان، گرمی کلامشان و روشنی رویشان سرمایه جاودانی زندگی ام است. آنان که راستی قائم در شگفتی قاشان تجلی یافت.
در برابر وجود کریشان، زانوی ادب بر زمین می نهد و بادی ملو از عشق و محبت بردستانشان بوسه می نهد.
و همسر من که نگاه مهربان و پرامیدش، نوید بخش من است.

شکر و قدردانی

دوست و همدمی را سپاس می‌گویم که در تمام لحظات پرفراز و نشیب، مرا همراه است:

خدایا تو را سپاس

استادان ارجمندم: دکتر سید محمود الهام، بخش و دکتر مهدی ملک ثابت،
دو سال در مکتب علم و اخلاق شما نشستم و از محضر استادتان درس گرفتم... شما استاد و مراد من بودید و من شاگرد و مریدتان؛ شما همه لطف بودید و
من همه زحمت...

حال که در پایان این دوره از راه پرفراز و نشیب و بی‌انتهای آموختن ایستاده‌ام،...
برای شکر از لطف بی‌کرانتان و راهبانی‌های بی‌دریغتان جهت انجام و اتمام رساله حاضر، جز کلام بیچ ندارم.
در تقدیر و شکر از شما استاد گرامی، همین بس که مولانا جان حضرت علی (ع) می‌فرمایند:
«هر کس کلمه‌ای به من بیاموزد بر منده‌نویس ساخته است».

لطفتان بادوام و سایه مهرتان متدام.

چکیده

آقامحمدکاظم واله اصفهانی (۱۱۴۵-۱۲۲۹ق.) از شاعران مشهور در اواخر دوران زندیه و اوایل عهد قاجار می‌زیسته است. دیوان اشعار او چیزی کمتر از شش هزار بیت را شامل می‌شود که قالب عمده آنها را غزل تشکیل می‌دهد. واله با آنکه در دوره رواج مکتب بازگشت می‌زیسته اما بطور کامل، از معیارهای سبکی آن پیروی نکرده؛ بطوری که ویژگی‌های سبک عراقی در بخش‌هایی از اشعار او نمود بیشتری دارد.

در این پایان‌نامه که به نقد زیباشناسانه دیوان واله اصفهانی اختصاص دارد، پس از معرفی شاعر و شرایط زندگی و زمانه و آثار او و بحث درباره نهضت بازگشت ادبی، به بررسی دیوان واله اصفهانی و نشانه‌های زیبایی‌شناسی و سخن‌آرایی در آن پرداخته شده است. در این بررسی، ابتدا، به وضعیت قالب‌های شعری و پراکندگی آنها در دیوان توجه شده و سپس، لایه‌های مختلف سبک شعر واله در مقایسه با مکتب بازگشت و معیارهای شعر کلاسیک فارسی تشریح گردیده که شامل سبک‌شناسی زبانی، ادبی و فکری می‌شود.

در سطح زبانی به ویژگی‌های آوایی، عنصر وزن و واژه‌گزینی، عناصر دستور تاریخی و عوامل نحوی پرداخته شده و سبک ادبی مباحث بدیعی و بلاغی را در برمی‌گیرد که شامل آرایه‌های لفظی و معنوی و صورخیال می‌شود.

در بررسی سطح فکری سبک شعر واله، علاوه بر برشمردن مضمون‌های مختلف دیوان و طبقه‌بندی آنها، بعضی اندیشه‌های محوری او - از جمله مقوله عشق - و نیز تلمیحات اشعار او و اصطلاحات مختلف مندرج در آنها گنجانده شده است.

واله اصفهانی در گزینش قالب‌ها بیشتر به آن دسته از شاعران بازگشت نزدیک شده که غزل را محور خلاقیت خود قرار داده‌اند؛ با این همه، مضمون غزل‌های او آمیزه‌ای از فضای سبک عراقی، گرایش واسوخت و مضامین بازگشتی است. قصاید واله کم‌شمار و کاملاً تقلیدی هستند و استحکام اشعار قصیده‌سرایان خراسان را دارند. در عین حال، قطعات او بیشترین شباهت را به آثار شاعران بازگشتی دارند و در آنها بیشتر مدح و ماده تاریخ دیده می‌شود. نمونه‌هایی از قطعات تعلیمی نیز در دیوان واله هست. شعر واله از نظر ویژگی‌های زبانی در مقایسه با شاعران دوره بازگشت پختگی بیشتری دارد که ناشی از وفاداری او به برخی ارزش‌های سبک عراقی است. در زبان وی مواردی از

کاربرد الفاظ و ساختارها و کاربردهای کهن فارسی با همان مفاهیم قدیمی دیده می‌شود که ریشه در تقلید شاعر و انس او با آثار کلاسیک دارد.

الفاظ عربی در حد متعادل و متعارف به شعر او راه یافته‌اند. مضامین شعر او نیز تابع فضای حاکم بر شعر کلاسیک است و جز برخی لحن‌ها و مضمون‌ها که در غزل او نمود بیشتری یافته‌اند - نظیر شکواییه، واسوخت و فراقیه است. از نظر ادبی، واله توجه خاصی به آرایه‌های مبتنی بر تکرار نظیر واج‌آرایی و جناس و تکرار واژه‌ها داشته است و در بین صنایع معنوی موسیقایی‌ترین‌ها را به کار گرفته است.

صورخیال نیز نقش مؤثری در زیبایی اشعار واله دارند و انواع تشبیه را با دقت و موفقیت در شعر خود به کار گرفته و استعاره‌هایش بیشتر به تشخیص گرایش دارند. استعاره مصرحه نیز در شعر واله چشمگیر است البته، این شاعر در کاربرد آرایه‌ها و صورخیال هر جا به تقلید روی آورده کوشیده است با تصرفات مضمونی یا ساختاری، آن را با ابتکار همراه سازد.

وزن اشعار واله متنوع و کیفیت اعمال قواعد عروضی در شعر او بسیار خوب و بدور از ضعف-ها و لغزش‌هاست. بحر هزج و رمل بیشترین بسامد را در دیوان او و نیز در غزلیاتش دارد و نمونه‌های وزن دوری، جز یکی دو بحر سالم، در دیوان او اندک است.

کلید واژه‌ها: واله اصفهانی، شعر دوره قاجار، نقد ادبی، بلاغت، بازگشت ادبی.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار.....	أ
فصل اول: مبادی تحقیق.....	۱
۱-۱) تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجرا و کاربرد نتایج تحقیق):.....	۲
۲-۱) سابقه تحقیق.....	۳
۴-۱) سؤالات پژوهشی.....	۶
۵-۱) روش تحقیق.....	۶
۳-۱) کلمات کلیدی.....	۶
فصل دوم: زندگی و آثار واله اصفهانی.....	۷
۱-۲) نام ، نسب ، لقب و خاندان.....	۸
۳-۲) خوشنویسی واله.....	۸
۴-۲) خلق و خوی واله.....	۹
۵-۲) دین و آیین واله.....	۱۱
۶-۲) عرفان واله.....	۱۳
۷-۲) شعرای معاصر با واله.....	۱۴
۸-۲) ممدوحان واله.....	۱۷
۹-۲) شعرای هم تخلص واله.....	۲۲
۱۰-۲) واله و اشتیاق سفر هند.....	۲۲
۱۱-۲) نظر سرجان ملکم درباره واله.....	۲۴
۱۲-۲) تاریخ وفات واله.....	۲۵
۲-۲) تولد، خانواده و تحصیلات.....	۲۶
۱۳-۲) مقبره واله.....	۲۹

۳۱	۱۴-۲) موقعیت جغرافیایی تکیه
۳۱	۱۵-۲) قطعه ماده تاریخ بنای بقعه‌واله
۳۲	۱۶-۲) سنگ‌نوشته قبر واله
۳۴	۱۷-۲) آثار واله
۳۴	۱۸-۲) نسخه‌های دیوان واله
۳۹	فصل سوم: معرفی اشعار واله اصفهانی
۴۰	۱-۳) نهضت بازگشت ادبی
۴۲	۲-۳) عوامل شکل‌گیری نهضت بازگشت ادبی
۴۴	۳-۳) پیشگامان نهضت بازگشت ادبی
۴۶	۴-۳) مشخصات نهضت بازگشت ادبی
۴۶	۱-۴-۳) از نظر زبانی
۴۸	۲-۴-۳) از نظر فکری
۴۹	۳-۴-۳) از نظر ادبی
۵۰	۵-۳) غزلیات واله
۵۴	۶-۳) قصیده‌های واله
۶۱	۳-۶-۳) مضامین قصاید واله
۶۲	۷-۳) قطعه سرایی واله
۶۴	۸-۳) مثنوی سرایی واله
۶۶	۹-۳) دوبیتی سرایی واله
۶۷	۱۰-۳) رباعی سرایی واله
۶۹	۱۱-۳) واله و مکتب بازگشت ادبی
۷۵	فصل چهارم: بررسی عناصر سبکی شعر واله در سطح آوایی و لغوی و نحوی
۷۶	گونه‌های فراهنجاری

۷۶.....	(۱) فراهنجاری آوایی
۷۶.....	(۲) فراهنجاری واژگانی
۷۷.....	(۳) فراهنجاری نحوی
	عوامل مؤثر در تکوین سبک
۷۷.....	(۱) عوامل روانشناختی (فردی)
۸۱.....	(۲) عوامل جامعه شناختی
۸۴.....	(۱-۴) لایه آوایی سبک واله
۸۵.....	(۱) هزج
۹۰.....	(۲) رمل
۹۵.....	(۳) رجز
۹۷.....	(۴) متقارب
۹۸.....	(۵) مجتث
۱۰۰.....	(۶) مضارع
۱۰۲.....	(۷) منسرح
۱۰۳.....	(۸) خفیف
۱۰۷.....	ویژگیهای آوایی سبک کهن
۱۰۷.....	(۱-۴) الف اطلاق
۱۰۹.....	(۲-۴) مسائل کهن عروضی
۱۰۹.....	(۱-۲-۴) حذف «ت» در طی شعر
۱۱۰.....	(۳-۴) تغییر شکل کلمه
۱۱۱.....	(۴-۴) تغییر مصوت
۱۱۳.....	(۵-۴) درهم ریختگی
۱۱۳.....	(۶-۴) تشدید مخفف
۱۱۴.....	(۷-۴) تخفیف مشدد

- ۱۱۴-۸-۱) افزودن حرفی به کلمه یا کاستن حرفی از آن ۱۱۴
- ۱۱۴-۸-۱) افزودن «های» زاید به آخر قوافی ۱۱۴
- ۱۱۵-۸-۲) افزودن الف به اوّل واژه ۱۱۵
- ۱۱۵-۸-۳) افزودن «الف» به آخر واژه ۱۱۵
- ۱۱۵-۴-۱-۹) حذف از کلمه (تخفیف) ۱۱۵
- ۱۱۶-۴-۱-۱۰) ادغام ۱۱۶
- ۱۱۷-۴-۲) لایه واژگانی سبک ۱۱۷
- ۱۲۰-۴-۲-۱) ویژگیهای لغوی سبک کهن ۱۲۰
- ۱۲۰-۴-۲-۱) به کاربردن لغات پهلوی ۱۲۰
- ۱۲۱-۴-۲-۲) به کاربردن نامهای جهات اربعه با تعبیرهای اصلی آنها ۱۲۱
- ۱۲۲-۴-۲-۳) کاربرد عربی در شعر واله ۱۲۲
- ۱۲۲-۴-۲-۱) به کار بردن برخی از کلمات عربی به جای فارسی معمول ۱۲۲
- ۱۲۳-۴-۲-۲) کاربرد ترکیبات عربی ۱۲۳
- ۱۲۳-۴-۲-۳) کاربرد صوت (شبه جمله) عربی الاصل یا اسم فعل ۱۲۳
- ۱۲۴-۴-۲-۴) به کار بردن لغات فارسی قدیمی به جای لغات فارسی ۱۲۴
- ۱۲۶-۴-۲-۵) ساختن مصدر با یاء مصدری از کلمات عربی ۱۲۶
- ۱۲۶-۴-۲-۶) به کار بردن مصادر عربی به صورت اصلی عربی آنها ۱۲۶
- ۱۲۷-۴-۲-۷) لغات در معانی خاص ۱۲۷
- ۱۲۸-۴-۳) لایه نحوی ۱۲۸
- ۱۲۸-۴-۳) ویژگی های نحوی سبک کهن ۱۲۸
- ۱۲۸-۴-۳-۱) جمع ۱۲۸
- ۱۲۹-۴-۳-۲) انواع «ی» ۱۲۹
- ۱۲۹-۴-۳-۱) یاء شرط که به آخر فعل شرط و جزای شرط می‌افزودند ۱۲۹

- ۱۲۹..... ۲-۲) یاء استمراری
- ۱۳۰..... ۳-۲) یاء ترادف صفات
- ۱۳۰..... ۴- «ازین» بیان جنس
- ۱۳۰..... ۵- آن و این در نقش حرف تعریف
- ۱۳۱..... ۶- ضمیر
- ۱۳۱..... ۱-۶) بسامد بالای ضمیر متصل مفعولی
- ۱۳۱..... ۲-۶) جابه‌جایی ضمیر
- ۱۳۲..... ۷- قید
- ۱۳۲..... ۱-۷) «نه» در نقش قید نفی
- ۱۳۲..... ۲-۷) کاربرد قید «نی» به جای «نه»
- ۱۳۲..... ۸- مقدم آوردن معدود بر عدد
- ۱۳۳..... ۹) معانی حروف اضافه
- ۱۳۳..... ۱-۹) معانی از
- ۱۳۵..... ۲-۹) معانی با
- ۱۳۷..... ۳-۹) معانی به
- ۱۳۸..... ۴-۹) معانی که
- ۱۳۹..... ۱۰- انواع «را»
- ۱۳۹..... ۱-۱۰) حرف اضافه
- ۱۳۹..... ۱-۱۰) ۱-۱) «را» به معنی به
- ۱۳۹..... ۱-۱۰) ۲-۱) «را» به معنی برای
- ۱۴۰..... ۱-۱۰) ۲- «را» اختصاص
- ۱۴۰..... ۱-۱۰) ۳- «را» علامت اضافه (فک اضافه)
- ۱۴۱..... ۱-۱۰) ۴- کاربرد خاصی از «را» همراه بایستن

- ۱۱- صفت تفضیلی ۱۴۲
- ۱۲- مقدم داشتن «می» بر نون نفی ۱۴۲
- ۱۳- فعل مضارع ۱۴۳
- ۱۳-۱- کاربرد صیغه‌های مضارع مصادری چون بودن، شایستن ۱۴۳
- ۱۳-۲- فعل مضارع بدون «می» و «ب» ۱۴۳
- ۱۴- فعل امر ۱۴۴
- ۱۴-۱- فعل امر بدون «ب» ۱۴۴
- ۱۴-۲- فعل امر با «می» ۱۴۴
- ۱۴-۳- فعل پیشوندی به صورت امر ۱۴۵
- ۱۵- فعل ماضی ۱۴۵
- ۱۵-۱- آوردن «ب» بر سر فعل ماضی ۱۴۵
- ۱۵-۲- ماضی نقلی ۱۴۶
- ۱۶- فراوانی افعال پیشوندی ۱۴۷
- ۱۷- فعل مجهول ۱۴۸
- ۱۷-۱- فعل معلوم با سوم شخص جمع ۱۴۸
- ۱۷-۲- مجهول کردن با آمدن ۱۴۸
- ۱۸- فعل دعایی ۱۴۸
- ۱۹- لازم و متعدی ۱۴۹
- ۲۰- افعال در معنی کهن ۱۴۹
- ۲۱- افعال غریب و مهجور ۱۵۰
- ۲۲- فعل منفی ۱۵۰
- ۲۳- جمله‌بندی ۱۵۰
- ۲۴- ایجاز یا کوتاهی جملات ۱۵۱

- ۲۵- تکرار ۱۵۱
- فصل پنجم ۱۵۹ بررسی اشعار واله اصفهانی در سطح ادبی ۱۵۹
- (۱) روش هماهنگ‌سازی یا تسجیع ۱۶۱
- ۱- ۱) موازنه = مماثله ۱۶۱
- ۲-۱) ترصیع ۱۶۲
- ۳-۱) مزدوج = ازدواج ۱۶۲
- ۲- روش تجنیس ۱۶۳
- ۱-۲) جناس تام ۱۶۴
- ۱-۱-۲) جناس تام مماثل ۱۶۴
- ۲-۱-۲) جناس تام مستوفی ۱۶۵
- ۲-۲) جناس مرکب ۱۶۵
- ۳-۲) جناس ناقص (محرّف) ۱۶۶
- ۴-۲) جناس زاید ۱۶۶
- جناس متوجّ و جناس مذیل ۱۶۸
- ۵-۲) جناس مطرّف ۱۶۸
- ۶-۲) جناس مضارع و لاحق ۱۶۹
- ۷-۲) جناس خط یا جناس مصحّف ۱۷۰
- ۸-۲) جناس لفظ یا لفظی در مقابل جناس خط ۱۷۰
- ۹-۲) جناس مکرر یا مزدوج = دوگانه ۱۷۱
- ۱۰-۲) جناس مقلوب ۱۷۱
- ۱۱-۲) اشتقاق یا اقتضاب (جناس اشتقاق) و شبه اشتقاق ۱۷۲
- (۳) روش تکرار ۱۷۴
- ۱-۳) تکرار واک ۱۷۴

- ۱۷۴ (۱-۱-۳) همحروفی (تکرار یک صامت در بیت)
- ۱۷۶ (۲-۱-۳) همصدایی (تکرار یک مصوت)
- ۱۷۶ (۲-۳) تکرار هجا
- ۱۷۶ (۱-۲-۳) تسمیط = مسمط
- ۱۷۸ (۳-۳) تکرار واژه
- ۱۷۸ (۱-۳-۳) رد العجز علی الصدر
- ۱۷۹ (۲-۳-۳) رد الصدر علی العجز
- ۱۷۹ (۳-۳-۳) تشابه الاطراف = تسبیغ
- ۱۸۰ (۴-۳-۳) رد القافیه
- ۱۸۰ (۵-۳-۳) طرد و عکس
- ۱۸۲ (۴-۳) تکرار عبارت یا جمله یا مصراع
- ۱۸۲ (۱-۴-۳) ردّ المطلع
- ۱۸۲ (۱) روش تشبیه
- ۱۸۳ (۱-۱) مبالغه و اغراق
- ۱۸۴ (۲-۱) جمع
- ۱۸۴ (۳-۱) جمع و تقسیم
- ۱۸۴ (۴-۱) جمع و تفریق
- ۱۸۵ (۵-۱) تجاهل العارف
- ۱۸۵ (۶-۱) ارسال المثل
- ۱۸۶ (۷-۱) ارسال المثلین
- ۱۸۶ (۸-۱) تمثیل
- ۱۸۷ (۹-۱) تجسم
- ۱۸۸ (۲) روش تناسب